

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПРОСТОРУ» В ЕПОХУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

Ключові слова: економіка знань, концепція простору, інформаційно-суспільно-географічний простір, мережеве суспільство

Вступ. Постановка проблеми. При дослідженні структурної трансформації господарства на стадії постіндустріального розвитку великий масив, що заслуговує на особливу увагу, формують теорії про зміни його територіальній організації. Так, як стандартні просторові системи господарства втрачають свою актуальність, у науковій термінології появляються нові поняття, які починають активно використовуватись фахівцями із соціально-економічної географії, економіки, регіоналістики та інших галузях науки. В останні десятиліття поруч із такими поняттями, як «територіальна організація» та «територія», власне поняття «простір» стало важливою темою в науці, а термін «просторовий поворот» (spatial turn) отримав широке застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізм впливу знань на просторову структуру світосистеми можна розглядати виходячи з різних концепцій, найбільш відомими з яких є концепція технологічних систем (основоположники – Дж. Дозі, Н. Розенберг), концепція індустріальних кластерів (М. Портер), концепція національних інноваційних систем – НІС (К. Фрімен, Б.-А. Лундвалл, Р. Нельсон), концепція мереж Мануеля Кастельса, концепцій простору Едвард В. Соджа, Ентоні Гідденс, Девіда Харві та ін.

Огляд основних концепцій постіндустріальних форм територіальної організації господарства, таких як: кластери, індустріальні райони, агломерації, інноваційне середовище, технополіс, новий індустріальний простір, докладно поданий в монографії В. В. Смаль «Трансформація господарства постіндустріальних країн: наукові засади суспільно-географічного дослідження». Серед інших вітчизняних науковців, праці яких присвячені проблематиці територіальної організації господарства, варто назвати Іщука С.І, Гладкого О.В, Підгрушного Г.П тощо. Над проблематикою географічного простору працювали такі суспільні географи, як: Олійник Я. Б., Степаненко А. В., Немець К. А.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Закономірності територіального розвитку зумовлюються фундаментальними зрушеннями, які пов'язані з глобалізацією, інформатизацією та регіоналізацією світосистеми. Очевидно, що інформаційно-комунікаційні мережі відіграють важливу роль у сучасному суспільстві, тому що вони забезпечують зв'язок, який виходить за рамки традиційних просторово-часових кордонів. Інша проблема, яка досліджується в даній роботі, роль, яку відіграє простір у сучасному суспільстві.

З одного боку, зарубіжні науковці наголошують на тому, що ІКТ, виходячи за усталені межі, спричинили кризу концепції простору в науці. З іншого боку, наукові праці присвячені опису нової просторової термінології («глобальне село», «кіберпростір», «цифрове місто», «простір потоків», «віртуальна спільнота» тощо) вказує на бажання вчених та зацікавлення наукових кіл проблематикою нового типу простору. Недостатність теоретико-методологічної бази застосування мережевої парадигми як інструментарію дослідження соціально-економічних процесів та територіального розвитку визначає мету статті. Вона полягає в обґрунтуванні актуальності постановки проблеми розгляду територіального розвитку в контексті нової (мережевої) парадигми як концептуальної основи постіндустріального етапу розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Просторова близькість завжди відігравала важливу роль в суспільному розвитку країн та регіонів. На сьогоднішній день з розвитком цифрових засобів комунікації потреба у просторовій близькості все більше знівельовується. Натомість стає можливою координація суспільної діяльності незалежно від просторового розташування, тобто відбувається трансформація простору та часу. Цитуючи творця мережевої парадигми Мануеля Кастельса беззаперечно можна сказати, що: «нова комунікаційна система радикально трансформує простір і час, фундаментальні виміри людського життя. Місцевості втрачають своє культурне, історичне, географічне значення й реінтегруються у функціональні мережі... Час стирається у новій комунікаційній системі: минуле, теперішнє і майбутнє можна програмувати так, щоб вони взаємодіяли один з одним у тому ж самому повідомленні. Матеріальний фундамент нової культури є простір потоків і позачасовий час» [5, С. 353].

Суспільство творить простір, простір створює суспільство, люди змінюють та оновлюють простір, в якому живуть, а простір в свою чергу змінює суспільство. Такий взаємозв'язок між простором та суспільством англійський географ та теоретик-урбаніст Едвард В. Соджа позначив терміном «суспільно-просторової діалектики». Вчений відзначає, що "суспільні відносини» (форми і процеси) упорядковуються і одночасно формуються під впливом просторових відносин (форм та процесів). Все це розвивається з плином часу, створюючи все більш складні і проблемно заповнені сплетіння просторових, соціальних та історичних аспектів нашого життя [3, 5]. Для Едварда Соджа, суспільні та просторові відносини є діалектично взаємореагуючими та взаємозалежними. Концепція простору Соджа базується на теорії французького філософа Анрі Лефевра, який наголошував, що простір «вироблений» суспільством [1].

Інший англійський науковець Ентоні Гідденс висунув свою концепцію суспільного простору. Вчений розглядає простір і час як важливі виміри суспільної діяльності. Його концепція простору заснована на творах Торстена Хагерстранда, Ервіна Гоффмана та Мартіна Хайдеггера. Гідденс стверджує, що структурні властивості можуть бути організовані через просторово-часові відстані. Вчений визначив просторово-часове

дистанціювання як «поширення суспільних систем у часі-просторі» та виявив важливий зв'язок між простором, комунікаціями та технологіями.

Історія технологій є історією просторово-часового дистанціювання: поява нових технологій часто призводить до трансформації простору та часу з боку суспільства – з'являються можливості організації суспільних відносин у великих просторових та часових відстанях. Розвиток комунікаційних технологій дозволив спілкуватись людям, які знаходяться далеко один від одного і не обов'язково використовувати дані технології синхронно (наприклад, електронна пошта). Концепція просторово-часового дистанціювання відіграє особливу роль у вивченні економіки знань, підґрунтям якої якраз і виступають інформаційно-комунікаційні технології, для позначення яких часто використовують поняття: «нові медіа», «кіберпростір», «технології віртуальної реальності» тощо.

Традиційні наукові концепції простору зазвичай були пов'язані з кордонами та стабільністю (стійкістю). Той факт, що нові інформаційні та комунікаційні технології безперешкодно долають дані кордони спричинило кризу концепції простору в певних сферах науки. З іншого боку, просторові найменування, такі як «глобальне село» (Маклюен, 1962), «кіберпростір» (Гібсон, 1984), «цифрове місто» (Іглхаут, та ін., 1996), «простір потоків» (Кастельс, 2000), або «віртуальне співтовариство» (Рейнгольд, 1993) вказують на бажання вчених і зацікавлення сторін, щоб описати простір сьогодення як новий тип простору [1, 56].

Поняття «мережевого суспільства», над яким працювали: американський соціолог Мануель Кастельс, нідерландський соціолог Ян Ван Дейк, американський культуролог Стівен Шавіро, є ще однією новою концепцією для характеристики сучасного суспільства та його просторової структури. На думку Мануеля Кастельса, поряд із такими властивостями інформації, як поширеність, гнучкість та конвергенція, мережева логіка являє собою центральний елемент парадигми інформаційних технологій [1]. Для Кастельса мережеве суспільство виступає результатом інформаціоналізму, нової технологічної парадигми, організованої навколо інформаційних технологій. Ян Ван Дейк (нідерландський медіасоціолог) визначає мережевого суспільства як суспільну формацію із соціальною інфраструктурою та медіа-мережами [4].

Нові, базовані на знаннях технологій, такі як комп'ютер, полегшують де-локалізацію зв'язку в сенсі генерації просторових та тимчасових відстаней. Однією з основних характеристик технологій, базованих на знаннях, є те, що вони збільшують швидкість доставки даних масово і в результаті чого виступають засобом просторово-часового дистанціювання зв'язку.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується безпрецедентним зростання інтенсивності, екстенсивності та швидкості глобальної комунікації, що тісно пов'язане із зростанням радіо, телебачення, супутникового зв'язку, мікроелектронної революції, цифрових мереж та цифрової обробки даних. Прокладення трансатлантичного телеграфного кабелю у 1866 році скоротило

час передачі інформації між Лондоном і Нью-Йорку більш ніж на тиждень, телефон звів швидкість повідомлення до кількох хвилин, що говорити вже про Інтернет.

«Стиснення простору» - поняття, яким оперують географи майже двісті років. Сьогодні можна говорити про три історично сформованих в географії моделях (підходах) сприйняття цього явища і, відповідно, про три групи показників, покладених в основу їх вивчення методами просторового аналізу.

Таблиця – Основні наукові концепції та показники, що відображають три моделі стиснення простору в сприйнятті географів, за [8, С. 50]

Моделі стиснення простору	Основні наукові концепції та провідні вчені	Основні показники стиснення простору
Імплозія простору	Концепція стиснення світу (А. Гумбольдт, К. Ріттер, П. Хаггет)	Час на подолання простору різними засобами транспорту в минулому і сьогодні, економічні витрати на транспорт та зв'язок в минулому і сьогодні
Поляризація простору	Центр і периферія (Дж. Фрідман), світових міст (П. Холл, П. Тейлор), концепція регіонального розвитку центральних місць (В. Кристаллер, А. Льюїс), центрів та полюсів росту (Ф. Перу, Ж. Бурвіль), дифузії нововведень (Т. Хагерstrand), осей розвитку (П. Потье, Г.М. Лаппо), регіональних кластерів (М. Портер), регіоналізації (Б. Алаєв)	Частка країн, регіонів, міст, центрів та периферійних територій у виробництві товарів та послуг, чисельності населення; показники якості життя населення в центральних та периферійних регіонах
Стиснення економічної ойкумени	Поляризація біосфери (Б. Родоман), стиснення інтенсивно використовуваного простору (Ю. Пивоваров)	Площа і частка економічної ойкумени в площі території, щільність населення

Грунтовний аналіз впливу розвитку технологій на геопростір поданий в працях М.С. Мироненка. Аналізуючи процес стискання географічного простору, М.С. Мироненко та М.Ю. Сорокін виділяють чотири фактори, які сприяють зниженню різного роду витрат на подолання просторового бар'єру: - поява нових видів техніки та технологій для переміщення людей, транспортування вантажу та передачі інформації; - створення або відкриття нових транспортних шляхів;

- зміна геополітичних умов; - зниження рівня бар'єрних функцій кордонів.

Проте загальною темою, що лежить в основі концепцій Ентоні Гідденса, Мануеля Кастельса, Девіда Харві (концепція стиснення часу-простору) є те, що сучасні технології, пришвидшують суспільні відносини та роблять їх більш гнучкими.

Економічний, політичний та культурний простори були реорганізовані, вони стали більш гнучкими та динамічними, розширили свої кордони до транснаціональних масштабів. Мережі даних просторів є складними у зв'язку з

великою кількістю вузлів (осіб, підприємств, команд, політичних акторів тощо), що можуть бути залучені та через високу швидкість, при якій значна кількість ресурсів створюється та транспортується всередині просторів[1, 73]. Економічні, політичні та культурні простори виходять за рамки національних кордонів. Вони стали транснаціональними з притаманними їм рисами сегментації, централізованості та ієрархії.

Крім економічного, політичного, культурного просторів науковці все частіше виділяють інформаційний простір. В свою чергу, для суспільних географів стає актуальним вивчення інформаційно-суспільно-географічного простору. За визначенням вітчизняного науковця К.А. Немець, інформаційно-суспільно-географічний простір - це простір антропосфери, де існують соціум, господарство і природні системи, територіальна організація, властивості і зв'язок (між собою та зовнішнім середовищем) яких зумовлені складною взаємодією полів різних ознак, а єдність і оптимізація здійснюються через інтерференцію та взаємодію їхніх інформаційних полів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Поняття «простору», «часу» та «інформації» являються фундаментальними, як в науці взагалі, так і в географії зокрема. Однією з проблем сучасного розвитку суспільства є опанування постійно зростаючого потоку інформації, який кардинально змінює усі традиційні уявлення про державні кордони, територіальну організацію господарства, просторову структуру тощо. Інформація стала найважливішим чинником суспільного розвитку і в умовах інформаційного суспільства засобами територіального розвитку стають інтелект людини, її творчий потенціал, знання, а просторова взаємодія базуються на застосуванні мережевої парадигми, яка передбачає використання інформаційно-комунікативних технологій, інформаційних ресурсів, горизонтальних і вертикальних відносин та когерентній взаємодії з системними акторами суспільного розвитку. Базою для концепції Кастельса є теорія “простору потоків”, яка, на його думку, мала б пояснити причини і окреслити динаміку тих змін, що відбуваються останніми десятиліттями у світі. Основні положення цієї теорії майже тривіальні: автор розглядає соціальні процеси як чинник, що впливає на навколишнє середовище, а відтак на простір.

Список літератури

1. *Fuchs, Ch.* Transnational space and the “Network Society“ / Ch. Fuchs // 21st Century Society. – 2007. – Vol. 2. No. 1. – P. 49-78.
2. *Shaviro S.* Connected: or what it means to live in the network society? / S. Shaviro. – Minneapolis and L. : Univ. of Minnesota Press, 2003. – 289 p.
3. *Soja, E. W.* In different spaces: interpreting the spatial organization of societies / E. W. Soja // Space syntax : 3rd International symposium ; Georgia Institute of Technology (Atlanta, May 7-11 2001). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ucl.ac.uk/bartlett/3sss/papers_pdf/s1_Soja.pdf.
4. *Van Dijk, J.* The network society / J. Van Dijk. – London : Sage, 2006. – 2nd ed.
5. *Кастельс М.* Информационная эпоха : экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
6. *Немець К.А.* Інформаційна географія : Лекційний курс для магістрів та спеціалістів суспільної географії / К. А. Немець – Харків, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: econom-region.univer.kharkov.ua/.../Інформаційна%20географія%.
7. *Мироненко Н. С.*

Факторы сжатия географического пространства / Н. С. Мироненко, М. Ю. Сорокин // География. – 2001. – №48. **8.** Сжатие социальноэкономического пространства: новое в теории регионального развития и практике его государственного регулирования / Под ред. С. С. Артоболевского и Л. М. Синцера. – М.: Эслан, 2010. – 428 с.

Адамович З. М. Трансформація поняття «простору» в епоху економіки знань.

Розглянуто історію формування поглядів на концепцію простору в постіндустріальному суспільстві, уточнено розуміння та вживання окремих термінів та понять.

Ключові слова: економіка знань, концепція простору, інформаційно-суспільно-географічний простір, мережеве суспільство.

Адамович З. М. Трансформация понятия «пространства» в эпоху экономики знаний.

Рассмотрена история формирования взглядов на концепцию пространства в постиндустриальном обществе, уточнено понимание и употребление некоторых терминов и понятий.

Ключевые слова: экономика знаний, концепция пространства, информационно-общественно-географическое пространство, сетевое общество.

Adamovych Z. M. The transformation of space concept in the knowledge economy period.

This article presents history of forming scientific opinion on the concept of space in the post-industrial society. Understanding and application of some notions are specified.

Keywords: knowledge economy, the concept of space, information and socio-geographic space, network society.

Надійшла до редколегії 22.01.2013